

# Hannah Arendt i Benjamin Murelstein davant Eichmann

**CINEMA.** Després del film de Margarethe von Trotta sobre la filòsofa Hannah Arendt, arriba un documental de Claude Lanzmann amb una entrevista a un rabí que qüestiona el concepte de «banalitat del mal» aplicat al dirigent nazi Adolf Eichmann.

IMMA MERINO

Continuant una certa interrogació sobre la identitat personal i col·lectiva que, com a fills dels que van combregar amb el nazisme, han abordat part dels cineastes alemanys vius o morts de la seva generació, Margarethe von Trotta ha realitzat un film encara prou recent sobre Hannah Arendt relatiu al període en

què la filòsofa va assistir al judici d'Adolf Eichmann a Jerusalem, va redactar-ne les cròniques per a *The New Yorker* i va situar-se en el centre d'una gran polèmica per haver conceptualitzat la «banalitat del mal» (a propòsit de l'aparença gris d'un botxí que afirmava haver executat unes ordres criminals per pura obediència funcional) i haver denunciat que els anomenats «consells jueus» van col·laborar en el genocidi comès pels nazis aportant llistes de noms per a la deportació i, entre altres accions, ajudant a la confiscació de propietats.

Von Trotta, en canvi, no fa gaire atenció al fet que, com apunta la historiadora israeliana Idith Zertal a l'assaig *La nació i la mort* (Lleonard Muntaner, editor), Hannah Arendt també va ser criminalitzada pel seu poc entusiasme sionista i per haver intuït que el procés a Eichmann (que va tenir lloc l'any 1961 a Jerusalem i que tot just va ser el primer contra un nazi en un estat nou que fins

aleshores havia tendit a «oblidar» l'extermini recent com si fos una vergonya) participava d'una posada en escena que, apel·lant a l'Holocaust, posaria en marxa els mecanismes de justificació de la política defensiva/agressiva d'Israel.

En tot cas, a parer meu, Margarethe von Trotta opta per una mena de melodrama «intel·lectual» en què Hannah Arendt és presentada com una heroïna incompresa que mena a l'empatia per ser víctima de virulents atacs, pràcticament d'un linxament moral, sense que en el desenvolupament del film s'arribi a produir pròpiament una discussió d'idees. Hauria estat més interessant que no només la filòsofa tingués l'oportunitat de defensar el seu posicionament, sinó que hi hagués una veritable confrontació dialèctica amb un o uns antagonistes a l'alçada, als quals se'ls carregués de raons. Això perquè, a propòsit d'Eichmann, es pot considerar que el concepte de la «banalitat

Barbara Sukowa és Hannah Arendt en la pel·lícula de Margarethe von Trotta



del mal» té la seva feblesa: encara que durant el judici intentés defensar-se presentant-se com un buròcrata complidor i que Hannah Arendt considerés que va cometre els actes sense ser conscient de la seva maldat, hi havia proves a la mateixa època (i després se n'han conegut més, que posen en qüestió la manera com es va instruir el judici) del fet que Eichmann sabia què feia en la mesura que, per molt que ho negués, havia participat activament en la Nit dels Vidres Trencats i, a partir d'aquí, en la segregació, la persecució oberta i l'extermini dels jueus a través de l'anomenada «Solució Final».

En canvi, no es pot desestimar que «la banalitat del mal» ajuda a explicar com una multitud de ciutadans obedients van fer possible la màquina d'exterminar del nazisme. I que, a més, el concepte es pot aplicar no només a la submissió al mecanisme d'altres règims totalitaris moderns, sinó, encara que les situacions no siguin tan extremes i podent-ho conjugar igualment en present, també al comportament dels que, servint a la repressió o al mateix funcionament de diverses formes de poder, han apel·lat al fet de complir ordres o dels que, podent conèixer les atrocitats comeses a prop seu, s'han excusat en una hipotètica ignorància dels fets. Respecte a això últim, George Steiner va afirmar que, de la barbàrie del segle xx (i el que cueja), potser farà pensar més com van consentir-la les «bones persones» que no pas les mateixes accions dels botxins.

**N**o es pot menysprear, doncs, el concepte encunyat per Hannah Arendt, que, en contra del supòsit equivocat de part dels seus acusadors, tampoc no va banalitzar els crims del nazisme. Tanmateix, concretament en relació amb l'aplicació de «la banalitat del mal» als actors i fins als figurants del nazisme, no puc deixar de tenir present aquestes paraules de l'escriptor Jean Améry, supervivent d'Auschwitz, recollides a *Més enllà de la culpa i de l'expiació* (1977): «Podem dedicar tota una vida a contraposar l'imaginari i el real i, no obstant, mai no acabarem. De fet, moltes

coses passen més o menys com s'havien imaginat: homes de la Gestapo amb gavardines de cuir, el canó de les pistoles apuntant les seves víctimes, tot això és veritat. Però aleshores restem estupefactes en adonar-nos que aquests tipus no només duen abrics de cuir i pistoles, sinó que també mostren rostres: i no són “rostres de Gestapo” amb nassos de boxejador, mandíbules prominents, marques de verola i cicatrius de ganivetades, com poden aparèixer als llibres. Al contrari: són rostres comuns. Però el

**Hannah Arendt, sense exculpar-lo dels seus crims, ¿es va creure aquesta imatge, aquesta representació? O, en tot cas, ¿li va servir per fornir un concepte? La qüestió és que Von Trotta, apassionada per la seva heroïna, no hi aprofundeix per apuntar un dubte, o una possible esclatxa, pel que fa a l'aplicació de la «banalitat del mal»** ;

coneixement espantós d'una fase posterior, que novament destrueix tota representació abstracta, ens posa de manifest que els rostres comuns es transformen finalment en rostres de Gestapo i com el mal se sobreposa i supera la banalitat. No existeix, doncs, la “banalitat del mal” i Hannah Arendt, que s'hi va referir en el seu llibre sobre Eichmann, coneixia l'enemic de l'home només d'oïda i l'observava només a través de la gàbia de vidre». Jean Améry va veure el “rostre de la Gestapo”. Hannah Arendt no: només el rostre comú darrere del vidre d'una gàbia.

De fet, essent possiblement el més gran encert del seu film, formalment

tan acadèmic, Margarethe von Trotta opta per no representar la figura d'Eichmann, sinó per integrar, en el contracamp d'aquelles amb les quals reconstrueix el judici, imatges d'arxiu que mostren l'Eichmann «real» dins de la gàbia de vidre. Tot i que es pot percebre alguna cosa d'inquietant en Eichmann mentre sembla esforçar-se a crear una màscara, dins de la gàbia certament no s'hi veu un «monstre». Tanmateix, i què? Aquestes imatges d'arxiu poden fer pensar que, de fet, el botxí estava representant el paper d'un buròcrata obedient per eximir-se de la seva responsabilitat criminal. No s'hi donava precisament la situació perquè el seu rostre comú es transformés en un rostre de Gestapo. Hannah Arendt, sense exculpar-lo dels seus crims, es va creure aquesta imatge, aquesta representació? O, en tot cas, li va servir per fornir un concepte? La qüestió és que Margarethe von Trotta utilitza les imatges d'arxiu, però, apassionada per la seva heroïna, no hi aprofundeix per apuntar un dubte, o una possible esclatxa, pel que fa a l'aplicació de la «banalitat del mal» a Eichmann.

Tot i que siguin dues propostes cinematogràfiques radicalment diferents, i aprofitant el fet que gairebé han coincidit en el temps a les pantalles, pot resultar interessant posar en relació *Hannah Arendt*, amb *Le dernier des injustes*, el nou i potser últim documental de Claude Lanzmann, l'autor de la monumental *Shoah*, el film que, gestat durant gairebé una dècada abans d'aparèixer l'any 1985, recull el testimoni de supervivents (que el cineasta i escriptor francès no considera com a tals, sinó com a espectres que retornen de les càmeres de gas per parlar en nom dels que van morir-hi) dels camps d'extermini nazi, però també d'alguns botxins, enregistrats amb càmera oculta, d'historiadors, com ara Raul Hilberg, i de pagesos polonesos que vivien a prop d'aquell horror i que, interrogats de manera implacable, revelen sovint un antijudaisme i, per això, un cert consentiment sobre la repressió nazi. Més de vuit hores sense cap imatge d'arxiu i sense cap reconstrucció d'un horror (que per a Lanzmann és irrepresent-





Un moment del documental *L'últim dels injustos* de Claude Lanzmann

Dor Film Produktionsgesellschaft

table per no caure en la banalització) que es fa present a través de la memòria oral que, sovint, és invocada en els mateixos llocs del crim.

Per a Lanzmann, un intel·lectual que s'ha barallat pràcticament amb tothom afirmant el seu mètode com l'únic possible per donar compte moralment de la barbàrie, no és que «l'horror dels camps d'extermini» no pugui dir-se, sinó que no acaba mai de dir-se. Per això, considera que *Shoah* no és un film sobre el passat, sinó que sempre es veu (es viu) en present. També per això, després de *Shoah*, ha aportat els films *Un vivant qui passe* (1997), amb una entrevista incisiva a Maurice Rossel, delegat de la Creu Roja Internacional que l'any 1944 va visitar i va «aprovar» el «gueto model» de Theresienstadt; *Sobibór, 14 octobre 1943, 16 heures* (2001), sobre l'única revolta amb èxit en un camp d'extermini; i *Le rapport Karski* (2010), a l'entorn del resistent polonès Jan Karski, que va alertar els aliats sobre les atrocitats comeses pels nazis contra els jueus; i ara *Le dernier des injustes* (2013), títol que fa referència a la novel·la *Le dernier des justes* (1959) (n'hi ha edició catalana: *El darrer just* a Clàssics Curial, en una edició del 2102 que recupera una traducció de Joan Oliver), novel·la de André Schwarz-Bart (unit a la Resistència francesa quan era un adolescent després que els seus pares fossin deportats a Auschwitz) sobre diverses generacions d'una família jueva. Com

es sabut, amb el terme «justos entre les nacions», l'estat d'Israel reconeix aquells que, sense ser de confessió o ascendència jueva, han ajudat jueus víctimes d'una persecució, sobretot la perpetrada pel nazisme.

És (o no és) *Le dernier des injustes*, el darrer injust? Presentat com un esdeveniment a l'últim festival de Canes i, cosa a celebrar, amb distribuïdora a l'estat espanyol, on s'estrenarà aquest 10 de gener, el nou documental de Claude Lanzmann conté una entrevista fins ara pràcticament inèdita, realitzada l'any 1975, a Benjamin Murmelstein, rabí de Viena que, a l'any 1938, va negociar la sortida de 120.000 jueus amb el mateix Eichmann. Sis anys més tard, va ser nomenat cap del Consell Jueu de Theresienstadt, el «gueto model» (i així ho van creure o ho van voler creure alguns observadors internacionals, com ara el suís Maurice Rossel) a una hora de Praga que va ser ubicat en una fortalesa edificada a la fi del segle XVIII. El gueto de Theresienstadt, instaurat l'any 1941, va ser presentat cínicament com una «ciutat oferta als jueus» i fins com un regal del Führer. «Quin regal!» exclama Lanzmann visitant en el present el lloc on es va configurar aquesta gran mentida del règim hitlerià. Una mentida que fins es van creure alguns jueus, sobretot alemanys, que van donar tots els seus béns a canvi d'una «bonica habitació al camp». Però

aquest camp, maquillat per a les visites o per realitzar-hi un diabòlic film de propaganda que mostrés al món la «bona vida» que hi feien els jueus, era un camp de concentració amb tota la seva duresa. En aquesta antiga fortalesa, construïda per albergar-hi set mil soldats com a màxim, s'hi van arribar a concentrar 50.000 jueus, molts dels quals van ser transportats després al camp d'extermini com Treblinka. Poc abans de l'alliberament dels camps, Theresienstadt es va tancar.

Benjamin Murmelstein va ser el tercer i últim cap del consell jueu de Theresienstadt. Els dos que van precedir-lo (Jacob Edelstein i Paul Epstein) van ser executats. Mulmerstein va sobreviure i, en lliurar-se ell mateix a la justícia txeca, alguns jueus també supervivents del «gueto model» van acusar-lo de no haver acceptat «negociar» o «regatejar» sobre les llistes de deportats. El rabí es va defensar de les acusacions (establert un nombre de deportats, hauria estat més just canviar-ne uns per uns altres?) i, havent passat divuit mesos a la presó, va ser absolt de qualsevol càrrec. Es va establir a Roma i, malgrat que ho desitjava, no va atrevir-se mai a visitar Israel. Gershom Scholem (un de tants que va polemitzar amb Hannah Arendt a propòsit de la «banalització del mal» retraient-li que era una mera fórmula periodística) va dir de Murmelstein que hauria d'haver estat penjat mentre que, curiosament, va pronunciar-se en contra de l'execució de la sentència a mort contra Eichmann. En l'entrevista de Lanzmann que vertebrava *Le dernier des injustes*, Murmelstein afirma irònicament sobre Scholem: «És un gran savi, però una mica capriciós pel que fa a la forca».

En tot cas, Hannah Arendt l'hauria pogut considerar un exemple representatiu d'aquells membres dels Consells Jueus que, suposadament, no només no van fer front a l'extermini nazi, sinó que fins hi van col·laborar prou voluntàriament. Davant les preguntes de Lanzmann, Murmelstein es defensa, argumentant que la resistència era impossible. Definint-se com un Sancho Panza, explica que, amb una actitud realista i si es vol



Dor Film Produktionsgesellschaft

Lanzmann passeja per Roma amb Marmelstein

pragmàtica, va fer tot el possible per salvar tantes persones com va poder o, en tot cas, per perllongar la seva vida. D'aquí que, per dir-ne un exemple, quan se li va demanar col·laboració pel film de propaganda sobre Theresianstadt, va pensar que durant uns dies les condicions de vida serien millors i que, retardant així la clausura del gueto, evitava que els seus ocupants fossin enviats a un destí encara pitjor.

Abans de Theresianstadt, com he apuntat prèviament, el rabí de Viena Benjamin Marmelstein va negociar amb Adolf Eichmann la migració de 120.000 jueus després de l'annexió d'Àustria. Va ser a canvi de diners, aportats sobretot des dels EUA, i Marmelstein afirma que Eichmann se'n quedava i que tenia la seva pròpia caixa. Era, doncs, un corrupte, a més d'un antisemita fanàtic i extremament violent. És així que també hi ha una resposta a la teoria d'Arendt sobre la «banalitat del mal» a propòsit d'Eichmann: era un «dimoni» o, si es vol, un «monstre». Marmelstein també li va veure el rostre de Gestapo.

Claude Lanzmann ha recuperat aquesta entrevista realitzada a Roma l'any 1975 quan començava la gestació de *Shoah*, i que va descartar durant el muntatge perquè va considerar que no hi encaixava: la tonalitat del documental era tràgica i l'entrevista amb Marmelstein no participa d'aquest esperit. A més, necessitava una durada (i una no-fragmentació) que no

podia acollir *Shoah*. Per què, passats gairebé 40 anys, aquesta recuperació? Lanzmann ha decidit mostrar-la perquè considera que aporta un altre relat i molt valuós sobre el funcionament de la màquina del terror nazi i els procediments de la «Solució Final». I també sobre el comportament dels Consells Jueus, que han estat criminalitzats sense tenir presents els seus esforços, que molts dels seus membres van ser assassinats i que alguns van suïcidar-se per no ser capaços d'evitar la deportació i la mort de la seva gent.

Per desmentir les acusacions contra els mateixos jueus, Lanzmann recorda que ells no eren els que mataben. Però, sempre tan punyent, no estalvia algunes preguntes dures, com ara quan li planteja a Marmelstein que sembla un home amb un cert desig de poder. El cas és que el considera un home d'una intel·ligència extraordinària, un narrador fabulós dotat d'ironia i amb una memòria prodigiosa. També un home coratjós que no menteix. Algunes d'aquestes consideracions semblen irrefutables davant l'entrevista inclosa a *Le dernier des injustes*, al final de la qual, després de més de tres hores i mitja de durada, Lanzmann passeja per Roma amb Marmelstein i l'agafa afectuosament per l'espatlla: un gest que el reconeix com un just?

Cada espectador té ara l'oportunitat d'enfrontar-se a aquest testimoni de l'últim cap del Consell Jueu de

Theresienstadt. I de pensar-hi. També d'observar Claude Lanzmann a Theresienstadt, que, des del present actual, evoca què hi va passar llegint-hi fragments del llibre que Marmelstein va escriure en italià (*Terezin. Il ghetto-modello di Eichmann, 1961*) sobre el gueto, puja amb dificultat les escales de la caserna als seus 87 anys i, com un tribut a la seva memòria, explica com hi van ser assassinats els dos primers caps del Consell Jueu. Diu que s'hi havia de fer present i explicar-ho ell mateix perquè no volia afegir un film objectiu, d'historiador, a una història que mai no pot acabar-se i dir-se del tot. ■



#### Hannah Arendt

Director. Margarethe von Trotta

Any. 2012

Duració. 113 minuts

País. Alemanya, Luxemburg i França

Gènere. Drama



#### L'últim dels injustos

Director. Claude Lanzmann

Any. 2013

Duració. 220 minuts

País. França i Àustria

Gènere. Documental